

URALILAISEN NIMISTÖNTUTKIMUKSEN MAHDOLLISUUKSISTA

Uralilaisen nimistöntutkimuksen alueella avautuvia mahdollisuuksia tarkastellessa täytyy ensin määritellä, mitä tällä tutkimusalueella ymmärretään. Heti alussa on syytä todeta, että sitä ei käsitetä sen tutkimusmetodin erityiseksi ilmenemismuodoksi, jota vertaileva uralilainen kielitiede laajemmin merkitsee. Tämä jo lähes kahden ja puolen vuosisadan aikana muotoutunut tieteenala vertailee uralilaiseen kielikuntaan kuuluvia kieliä asettaen itselleen historiallisen kielitieteen tavoitteet. Se pyrkii rekonstruoimaan sellaisen vaiheen näiden kielten yhteisestä menneisyydestä, jota ei kielihistorian muilla, lähteisiin perustuvilla keinoilla voida saavuttaa.

Uralilaisten kielten nimistöntutkimus ei luonnollisestikaan voi asettaa itselleen tällaista päämäärää. On täysin turha toive, että jonkin muinaisen — useiden vuosituhansien takaisen ja monessa mielessä epävarmasti identifioitavan — ugrilaisen, suomalais-ugrilaisen jne. alkukodin paikannimisysteemiä voitaisiin rekonstruoida edes osittain. Vielä mahdottomampaa tällainen olisi henkilönnimien osalta.

Jos uralilaisen nimistöntutkimuksen päämäärää ei aseteta näin, aukeaa toinen mahdollisuus: tyytyminen yksittäisten uralilaisien kielten nimisysteemin tutkimiseen. Tämä ei ole millään tavoin uusi tavoitteenasettelu, sillä tämäntyyppistä nimistöntutkimusta on harjoitettu jo kauan, joskaan ei kaikkialla yhtä intensiivisesti. Voidaanpa joidenkin uralilaisten kielten paikan- ja henkilönnimien tutkimuksessa ylpeillä kan-

sainvälisestikin merkittäväillä saavutuksilla. Suomalaiset tutkijat ovat saavuttaneet huomattavia tuloksia muun muassa nimisysteemien alueellisten erojen esittelyssä ja viime aikoina tietyissä yleisen nimistöteorian kysymyksissä. Unkarissa on tehty merkittävää tutkimusta nimien etymologian ja historiallisen nimistöntutkimuksen alalla. Niin sanottujen pienten suomalais-ugrilaisien kielten nimistöntutkijat on luultavasti monivaihteinen ja vaihteleva kielellinen ympäristö saanut kiinnostumaan erityisesti nimien lainautumisen tutkimuksesta.

Uralilaisten kielten nimistöntutkimusta harjoitetaan siis lähinnä kansallisten kielten piirissä, ja nimistöntutkimusta onkin totuttu pitämään tyypillisesti kansallisena tieteenä. Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, etteivät eri uralilaisten kielten tutkijat arvostaisi toisten kielten tutkimustuloksia. Pyrkimys onkin täysin ymmärrettävä, kun otetaan huomioon, että kielten vuorovaikutus on erityisen vilkasta juuri erisnimien alueella. Unkarin nimisysteemissä näkyy nykyäänkin jälkiä ensi sijassa turkkilaisesta, slaavilaisesta, germaanisesta ja latinalaisesta vaikutuksesta. Suomalaisen nimistöhistoriaa on mahdotonta ymmärtää ottamatta huomioon ruotsin vaikutusta. Pienempien uralilaisten kielten nimisysteemit ovat näiden kansojen historiallisten olosuhteiden vuoksi olleet vielä enemmän alttiina ulkopuoliselle vaikutukselle. Vaikutteet eivät tietenkään ole tulleet uralilaisten kielten nimistöön ainoastaan ulkopuolelta, vaan nämä kielet ovat myös itse muokanneet

▷

ympäröivien kielten erisnimiä. Näiden kontaktien osoittamiseksi nimistöntutkimus on jo kauan sitten astunut ulos kansallisista kehyksistä. Tämä ei enää pitkään aikaan ole toteutunut pelkästään nimien lainautumisen tutkimuksena, vaan siitä on näkyvänä osoituksena niin sanotun yleisen nimistöntutkimuksen synty ja jatkuva laajeneminen.

Merkittävä osa uralilaisten kielten nimistöntutkimuksesta on siis istutettu syväle kansainväliseen onomastiikkaan. Tämän vuoksi on ehkä erityisen silmiinpistävää, että näiden kielten nimistöntutkijat eivät juurikaan ole yhteydessä toisiinsa ja tuntevat toistensa työtä varsin heikosti. Poikkeuksena ovat ehkä vain ne uralilaiset kielet (kuten esimerkiksi saame ja suomi), jotka ovat alueellisestikin kosketuksissa toistensa kanssa. Minkälaisia etuja sitten saavutettaisiin keskinäisellä tietojen vaihdolla tai, jos mennään vielä pitemmälle: uralilaisten kielten nimistöntutkijoiden mahdollisella yhteistyöllä?

PERUSTANA YLEINEN NIMISTÖNTUTKIMUS

Yleisestikin on totta, että myös toisen kielen nimistöntutkimuksen tulosten huomioon ottaminen hyödyttää yksittäisen kielen nimisysteemin tutkimusta huomattavasti. Yksittäisen kielen tutkimuksen olennaisin ydin hahmottuu selvemmin yleisen nimistöntutkimuksen piirissä muotoutuneissa teeseissä, jotka puolestaan luovat perustan sille, että minkä tahansa kielen konkreettisten nimien ominaisuuksia voidaan verrata tähän yleispätevään ja säännönmukaiseen malliin. Uralilaisten kielten keskinäisissä suhteissa on kyse paljon enemmän, ja tutkimuksessa — erityisesti paikannimitutkimuksen alalla — onkin auennut uusia mahdollisuuksia juuri yleisen nimistöntutkimuksen viimeaikaisten saavutusten ansiosta.

Moderni nimistöntutkimus pitää erityi-

sen tärkeänä sitä, että nimet nähdään samanaikaisesti sekä kielellisinä että yhteiskunnallisina ja kulttuurisina ilmiöinä, sillä niiden järjestelmiä määrittelevät pohjimmiltaan nämä kaksi liikkeelle panevaa voimaa. Tämä koskee sekä järjestelmien olemassaoloa että niiden muuttumista. Nimistöntutkimus yrittää tarttua tähän kysymyseen malleihin perustuvalla lähestymistavalla. Tutkijat pitävät nimiä mallien realisaatioina ja yrittävät malleja käyttämällä esitellä koko nimisysteemin ominaispiirteitä ja keskinäisiä riippuvuussuhteita sekä yksittäisten nimien ominaisuuksia. Yleinen nimistöntutkimus on näihin päämääriin pyrkiessään yrittänyt muokata sellaisen perusnäkömyksen ja teorian sekä näihin liittyvän käsitteistön, johon voidaan nojautua sekä yksittäisten nimien että eri kielten nimisysteemien analyysissä. Lähestymistapa on jo tuottanut merkittäviä tuloksia yksittäisten uralilaisten kielten nimistöntutkimuksessa. Suomessa nimiä on tällaisesta peruslähtökohdasta tutkinut Eero Kiviniemi ja hänen ympärilleen kehittynyt nimistöntutkimuksen koulukunta. Myös unkariilaisten erisnimien tutkimuksessa on saavutettu huomattavia tuloksia mallin luomisessa, osin teoreettisista lähtökohdista, mutta vielä selvemmin yksittäisten nimien analyysistä liikkeelle lähtien. Slaavilaisten, turkkilaisten ja muiden kielten naapuristossa elävien pienempien uralilaisten kielten tutkijat puolestaan ovat esikuvallisesti paljastaneet toisistaan poikkeavien kielten nimisysteemien kontaktien eri tyyppisiä.

NIMIMALLIT JA NIMEÄMISEN NORMI

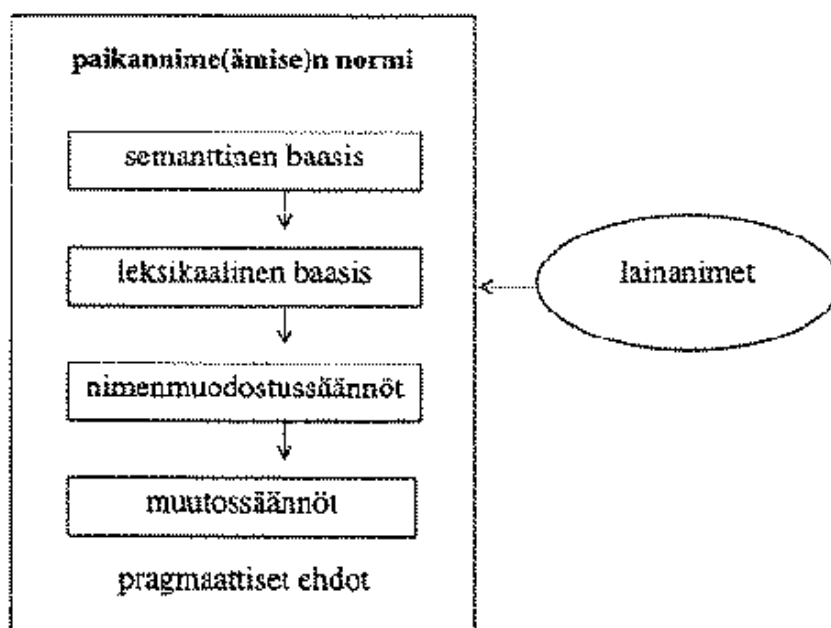
Nimistöntutkimus ei ole suuntautunut erisnimien kaikkien tyyppien esittelyyn lähemmäs yhtä intensiivisesti. Tämä on tietysti ymmärrettävää — eiväthän eri nimityypit ole samanarvoisia sen suhteen, miten ne an-

tavat informaatiota jostakin kielestä tai kulttuurista. Tutkijat ovat suoneet erityistä huomiota kahdelle erisnimien tyypille: paikan- ja henkilönnimille. Nämä eivät ole erityis- asemassa ainoastaan kommunikaation näkökulmasta katsottuna, vaan myös niiden kielihistoriallinen ja yleisemminkin historiallinen arvo on huomattava — mahdollistavathan ne silmäyksen näiden kielten ja kansojen historian sellaisiin alueisiin ja aikakausiin, joihin muilla keinoilla ei useinkaan juuri ole pääsyä.

Edellä mainitut malleille perustuvat tutkimukset ovat tähän mennessä keskittyneet lähinnä paikannimien systeemin analysointiin. Näiden tutkimusten pohjalta paikannimiä pystytään analysoimaan useammalla tasolla. Jos lähdetään siitä teesistä, että nimeäminen on aina semanttisesti tietoista toimintaa, on pidettävä tärkeänä semanttisten mallien esittelyä. Ne voidaan missä tahansa kielessä kuvata 4–5 pääkategorian avulla (ja mahdollisesti näiden alakategoriolla, joita voidaan pitää pääryhmien tarkennuksina). Nimien semanttiset mallit muuttuvat hyvin hitaasti; määrittelee näiden muuntumista ihmisen ja hänen ympäristönsä suhde, toisin sanoen kulttuuriset

tekijät. Semanttiset mallit ilmenevät aina sidoksissa johonkin kieleen; ne siis ilmenevät tietyn kielen aineiden kautta. Paikannimien kuvauksessa täytyy tämän vuoksi antaa asiaankuuluva asema myös kielellisten mallien, leksikaalisten ja kieliopillisten merkkien esittelylle. Nimien analysointi tarkoittaa perimmältään niissä ilmenevän sisällön tulkintaa. Tämä on mahdollista lähinnä yhteydessä rakenneanalyysiin, koska paikannimien semanttinen sisältö ja leksikaaliset ja kieliopilliset ainekset ovat kiinteässä yhteydessä rakenneyksiköihin. Mallintamisen kautta voidaan luoda mahdollisuus myös kielten väliselle vertailulle. Sitä varten on välttämätöntä tuntea eri kielten paikannimien — tai toisesta aspektista: paikannimeämisen — normit, jotka sisältävät edellä mainitut tasot, mutta niiden lisäksi myös muita tekijöitä. Seuraava kuvio havainnollistaa paikannimien osatekijöitä ja niiden keskinäisiä suhteita.

Normin vähiten tiettyyn kieleen sidoksissa oleva osa siis on paikannimien semanttinen baasis, jonka yleisluontoisuutta osoittaa sen luonne paitsi »kielten yläpuolella» myös »ajan ulkopuolella»: muutokset koskettavat tätä baasista vain hyvin

▷

hitaasti. Myös nimien leksikaalisessa baasiksessa on paljon samankaltaisuutta eri kielten välillä, mutta luonteensa mukaan se on kuitenkin kielisidonnainen ilmiö. Nimenmuodostussäännöt säätelevät nimien kielellistä muotoilua ja voivat eri kielissä erota toisistaan hyvinkin selvästi, minkä lisäksi samassakin kielessä on alueellista vaihtelua ja eroja eri aikakerrostumissa. Sama koskee myös nimien muutossääntöjä, joita ei voi paikannimen normin kuvauksessa jättää huomiotta. Myös niitä pragmaattisia ehtoja, jotka olennaisesti määrittävät nimen syntyä ja elämää, on pidettävä paikannimien normaali osana. Unohtaa ei sovi sitäkään, että paikannimien joukko laajentuu jatkuvasti (joskaan ei tasaisessa tahdissa) toisista kielistä lainatuilla paikannimillä, jotka nimisysteemin osaksi sulautuessaan muokkaavat myös paikannimien normia.

Normin osatekijöiden perusteella yksittäiset nimet voidaan sijoittaa eri tyyppisiin. Nämä tyypit karakterisoivat eri tavoin paikannimien eri lajeja (asutusnimiä, vesistönimiä jne.) eivätkä esiinny samalla tavalla nimien eri käyttäjäryhmien ja eri ikäryhmien nimisysteemeissä. Vaihtelua on myös siinä, kuinka samanlaisia tai erilaisia ne ovat sellaisten kielten paikannimisysteemeissä, jotka ovat kosketuksissa keskenään tai joilla tällaista kontaktia ei ole. Tästä voidaan tehdä se johtopäätös, että paikannimistö muuttuu systeeminä vertailukelpoiseksi vasta sen paikannimien kuvauksen myötä.

SISÄINEN KEHITYS JA ULKOISET VAIKUTUKSET NIMISYSTEEMISSÄ

Kielen ja kansan historiaan vaikuttavat sen omien, sisäisten arvojen ohella voimakkaasti, jopa määrävästi, ne kulttuurit ja kielet, joiden kanssa kieli on historiansa aika-

na pitemmän tai lyhyemmän aikaa ollut tiiviimmässä tai löyhemmässä kontaktissa. Tämän tiedetään ilmenevän sanastossa huomattavasti selvemmin kuin muilla kielen osa-alueilla. Nimet, jotka ovat kielellisesti ehkä riippumattomimpia elementtejä, edustavat sellaista sanaston osaa, jossa ympäristön (kielellinen ja kulttuurinen) vaikutus näkyy erityisen voimakkaasti. Tämän vuoksi on luonnollista, että nimistön historiaa koskevat tutkimukset ovat pyrkineet esittelemään tätä vuorovaikutusta. Vaikutussuhteiden analysointi avaa mahdollisuuden kaikkein vanhimpien ja alkuperäisimpien nimisysteemien selvittelyyn. Usein ei kuitenkaan ole helppoa määrittää, mikä on peräisin nimisysteemin sisältä, mikä ulkopuolisen vaikutuksen tuloksena syntynyttä. Määrittäminen vaikeuttaa entisestään se, että vaikutteita tulee kielen nimisysteemiin jatkuvasti ja yhtäaikaan useammalta suunnalta. Erottelua hankaloittaa myös käytettävissä olevan historiallisen lähdeaineiston niukkuus. Unkari on uralilaisista kielistä dokumentoituin, mutta sekin mahdollistaa ainoastaan tuhannen vuoden ajanjakson tutkimisen. Unkarilaisten maahantuloa edeltävältä kansainvaellusajalta on säilynyt kaiken kaikkiaan 2–3 unkarilaista paikannimeä, ja nekin ovat peräisin myöhemmistä lähteistä. Tutkijat ovat hyvin varovaisia esittäessään arvioita silloin käytössä olleiden paikannimien luonteesta, ja heidän käsityksensä perustuvat pääosin myöhemmin dokumentoiduista nimityypeistä tehtyihin päätelmiin. Loránd Benkő on täysin oikeutetusti todennut tähän omaperäiseen, vanhaan nimikerrostumaan viitaten, että hungarologisesti suuntautunut unkarilainen paikannimitutkimus on jäänyt paljossa jälkeensä muiden alueiden tutkimuksesta.

Eri uralilaiset kielet elävät tällä hetkellä kulttuurisesti varsin erilaisissa oloissa ja toisistaan poikkeavissa kielellisissä ympäristöissä. Myös historian saatossa niiden

suhteita on luonnehtinut pikemminkin erilaisuus kuin samankaltaisuus. Uralilaisten kielten kielellisessä mielessä ymmärrettävä geneettinen yhteenkuuluvuus on tosiaasia, johon siis kuitenkin samalla liittyy kulttuurinen moninaisuus ja kielellisten vaikutusten monivivahteisuus. Tämä ilmenee kielen kaikilla osa-alueilla — luonnollisesti myös erisnimissä. Kielten todelliset rakenteelliset yhtäläisyydet luovat kuitenkin hyvän pohjan sille, että nimisysteemeitä vertailemalla voidaan pyrkiä aiempaa menestyksekkäämmin erottamaan toisistaan ulkopuolisen vaikutuksen jäljet ja sen kerrostumat sekä omat sisäsyntyiset, siis josakin mielessä ikivanhat nimenmuodostuskeinot.

Kuten johdannossa jo totesin, en usko edellä hahmoteltujen päämäärien olevan tavoitettavissa pelkästään luomalla jonkinlainen vertaileva historiallinen nimistöntutkimus. On kuitenkin kiistatonta, että jokaisen uralilaisen kielen oman tutkimuksen edun mukaista on kuvata erisnimisysteeminsä mahdollisimman käyttökelpoisen, ajanmukaisen ja suhteellisen yhtenäisen käsitteistön avulla ja suurin piirtein samanlaisista teoreettista lähestymistapaa ja metodeja käyttäen. Tällainen eheys on kaiken vertailun välttämätön ehto. On itsestään selvää, että laajempi tutkimushorisontti vahvistaa yksittäisten kielten parissa yleisiä päämääriä palvelevia, teoreettisesti perusteltuja tutkimuksia. Tällä puolestaan on positiivinen vaikutus myös osa-alueiden tutkimukseen, sillä yksittäisistä elementeistä paljastuu toisiin yhteyksiin sijoitettuna uusia puolia ja ominaisuuksia, mikä täsmentää niiden tulkintaa ja analyysiä. Tärkein hyöty lienee kuitenkin siinä, että vertailevan tutkimuksen avulla saadaan yhä selkeämpi kuva yksittäisten uralilaisten kielten nimisysteemien tärkeimmistä yhtymäkohdista, erityispiirteistä ja muuttumisen ja liikkumisen tavoista.

TUTKIMUSOHJELMA

Tämänsuuntainen tutkimustyö, hyvin koordinoitu tutkimusohjelmakin, tuottaa tuloksia vasta melko pitkän ajan kuluttua. Asian edistämiseksi on perustettu *Onomastica Uralica* -niminen kausijulkaisu, jossa julkaistaan edellä kuvatun kaltaisiin päämääriin pyrkiviä tutkielmia. Julkaisu on tarkoitettu uralilaisten kielten nimistöntutkijoiden yhteiseksi foorumiksi mutta myös edistämään uralilaisiin kieliin liittyvän nimistöntutkimuksen tulosten leviämistä osaksi kansainvälistä nimistöntutkimusta.

Julkaisutoiminnan ensimmäisen vaiheen on suunniteltu kestävän vuoden 2002 loppuun. Tänä aikana rahoitus perustuu Unkarin valtiollisen tieteellisen tutkimuksen säätiön tukeen (OTKA T 029406) sekä Debrecenin yliopiston unkarin kielen laitoksen ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen yhteistyösopimukseen.

Julkaisusarjan toimituskunta on koottu siten, että siinä ovat mahdollisimman laajasti edustettuina eri uralilaisten kielten nimistöntutkijat, jolloin toimitus pystyy edistämään tehokkaimmalla mahdollisella tavalla sarjan julkaisemista. Toimituskunnan puheenjohtaja on professori István Nyirkos (Debrecenin yliopisto), toinen puheenjohtaja osastonjohtaja Ritva Liisa Pitkänen (Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki), jäsenet professori D. V. Cigankin (Saranskin yliopisto), professori F. I. Gorgejev (Joakar Olan yliopisto), osastonjohtaja Peeter Päll (EKI, Tallinna), adjunkti Sándor Maticsák (Debrecenin yliopisto) sekä apulaisprofessori István Hoffmann (Debrecenin yliopisto).

Tutkimusohjelma esiteltiin Tarton IX kansainvälisessä fennougristikongressissa nimistöntutkimuksen symposiumissa. Tätä tilaisuutta varten julkaistiin viisikielinen esittelyvihkonen (*Onomastica Uralica. Plan of Series – Sorozatterv – Sarjan suunnitel-*

▷

ma – Väljaande projekt – План серии. Toim. Hoffmann István. Debrecen – Helsinki, 2000. 88 s.).

Tutkimusohjelman ensimmäisen vaiheen suunnitelmana on viiden temaattisen teoksen julkaiseminen. Jokaisen teoksen vastuuhenkilönä on yksi toimituskunnan jäsenistä, ja teokset ovat: 1) Uralilaisten kielten nimistötutkimuksen valikoitu bibliografia (István Hoffmann), 2) Uralilaisten kielten paikannimitutkimuksen historia (István Nyirkos), 3) Asustusnimet uralilaisissa kielissä (Sándor Maticsák), 4) Paikannimien lainautuminen suomalais-ugrilaisissa kielissä (Ritva Liisa Pitkänen) ja 5) Vessistönimet uralilaisissa kielissä (István Hoffmann).

Temaattisten teosten artikkelit pyydetään tekijöiltä. Sarjan alkuvaiheessa tätä pidetään tarkoituksenmukaisena sen takaamiseksi, että eri kielten tutkijat olisivat tasapuolisesti edustettuina. Muitakin tutkielmia julkaistaan, mikäli ne vastaavat kyseisen teoksen sisällöllisiä, teoreettisia ja metodisia tavoitteita. Ensimmäisten teosten julkaisemisen päämääränä on uralilaisten kielten nimistötutkimuksen tärkeimpien alueiden tilanteen kartoitus. Tämän on tarkoitus olla pohjana myöhemmille, suppeampiin teemoihin keskittyville, osittain koordinoituille tutkimuksille. Pitemmällä aikavälillä päämääränä on julkaisusarjan

muuttuminen ensimmäisen vaiheen jälkeen kausijulkaisusta todelliseksi uralilaiseksi nimistötutkimuksen aikakauskirjaksi.

Onomastica Uralica ilmestyy englanniksi, mikä helpottaa tutkimustulosten liittymistä osaksi kansainvälistä nimistötutkimusta. Painetun muodon ohella aineisto on saatavilla myös Internetissä (<http://onomural.klte.hu>). Tästä on monenlaista etua — muun muassa se, että tutkielmat voidaan julkaista Internetissä englannin lisäksi myös sillä kielellä, jolla ne on kirjoitettu (unkariksi, suomeksi, viroksi tai venäjäksi). Tämän toivotaan edistävän osaltaan tulosten hyödyntämistä mitä moninaisimmilla tavoilla.

Julkaisusarjan toimittajat toivovat tämän hankkeen herättävän tutkijoiden kiinnostuksen ja Onomastica Uralican edistävän omalta osaltaan uralilaisten kielten nimistötutkimuksen kehitystä. ■

ISTVÁN HOFFMANN

Debrecen Egyetem

Magyar Nyelvtudományi Tanszéke
4010 Debrecen, Pf. 54.

Unkari

Sähköposti: hoffmann@fox.klte.hu

Käännös: Anna Tarvainen

ITÄMERENSUOMALAIS-SAAMELAISIA SANAVERTAILUJA

Eteläisintä ja itäisintä ääriä lukuun ottamatta koko saamen kielen alalla tunnetaan sanue, jonka kantasaamelaiseksi asuksi ja merkitykseksi Juhani Lehtiranta (1989: n:o 1149) rekonstruoi **sonkē* 'makuusijan takanurkka'; Pekka Sammallahti antaa sanakirjassaan (SSS) tähän yh-

teyteen kuuluvan pohjoissaamen sanan *soggi* (= *sog!ge*) suomenkieliseksi vastineeksi '(erit. kodan) seinänvieri, loukko, sunka'. Viimeksi mainitusta suomen sanasta en ole tämän lisäksi huomannut muita tietoja kuin T. I. Itkosen Lappalais-suomalaisissa sanavertailuissa (1918: 46) olevan maininnan,